

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ОСОБИСТОСТІ НА ЇЇ ЗДАТНІСТЬ ДО АНТИЦИПАЦІЇ

В статті наведено результати аналізу особливостей впливу соціальної підтримки особистості на її здатність до антиципації. Встановлено значуще зниження основних видів антиципації та соціальної підтримки по всіх групах досліджуваних. При цьому загальний показник соціальної підтримки і показник соціальної інтеграції нижче в групі осіб з деструктивним рівнем соціальної адаптації у порівнянні з іншими групами досліджуваних.

Ключові слова: особистість, антиципація, соціальна підтримка, соціальна інтеграція, соціальна підтримка.

Постановка проблеми. Узагальнення різних підходів до розкриття сутності адаптації та реадaptaції особистості до умов соціального середовища дозволяє зробити висновок про необхідність розуміння цього процесу з системних позицій. Беручи до уваги механізми адаптивних реакцій особи у відповідь на вплив соціального середовища доцільним є включення опосередкуючого чинника соціальної реадaptaції – адаптаційного потенціалу особистості. Адаптаційний потенціал особистості визначається як інтегральне утворення, що об'єднує інтраперсональні (певні параметри функціонування сфери самосвідомості, емоційно-вольової, мотиваційно-ціннісної сфери та індивідуально-типологічні особливості) та інтерперсональні (соціальну підтримку та особливості соціальної інтеграції) складові. Зважаючи на системний підхід до процесу соціальної адаптації особистості, надзвичайно важливу роль у цьому процесі відіграє соціальна підтримка (емоційна та інструментальна) та соціальна інтеграція.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній психології соціально адаптована поведінка особистості визначається як система складних актів, регульованих на різних рівнях. Дослідники виділяють біохімічний, біофізичний, інформаційний, психологічний рівні регуляції. Поведінка людини вважається продуктом еволюції та суспільного розвитку як особлива форма взаємодії з навколишнім світом, де на відміну від тваринного світу більшого значення набувають вищі психічні форми регуляції, які носять активний, свідомий, цілеспрямований характер та пов'язані з мисленням, мовою, культурою, морально-етичними нормами й правилами [3; 4; 7; 8; 9]. Констатовано, що проблеми людської поведінки розглядаються в чисельних психологічних теоріях та з різноманітних теоретико-методологічних позицій. Визначено, що стереотипні моделі поведінки, стратегії поведінки розглядалися з точки зору когніцій щодо пізнавальних процесів (А. Адлер Р. Гарднер, Дж. Каган, Дж. Келлі, Ю. Козелецький, Г. Олпорт та ін.); у контексті цілеспрямованої діяльності (Б. Вяткін, Є. Ільїн, Є. Климов, С. Максименко, В. Мерлін, В. Моляко, Б. Паригін, В. Роменець та ін.). Проблема стереотипів поведінки була предметом наукового дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників, таких як К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, О. Асмолов, Г. Балл, Л. Виготський, М. Вебер, І. Кон, О. Кронік, Д. Леонтєв, С. Максименко, В. Моляко, К. Роджерс та ін. Праці наведених учених мають велике значення для вивчення цієї проблеми саме на загальнометодологічному рівні, оскільки надають змогу цілісно осмислити, як у контексті соціально-психологічних проблем життєвого шляху відбувається усвідомлення особистістю власного майбутнього.

Стратегія є сукупністю правил і положень особистості при виборі рішень. Стратегія спрямована на майбутні події, вона зумовлює їхній зміст та характер. Зазначимо, що не всі вчені розглядають стратегію як раціональне утворення, спрямоване, насамперед, на адаптацію особистості до змін зовнішніх та внутрішніх умов життєдіяльності [2].

Мега статті - провести аналіз особливостей впливу соціальної підтримки особистості на її здатність до антиципації.

Основні завдання полягають у визначенні особливостей емоційної та інструментальної підтримки, рівня соціальної інтеграції, а також виявленні наявних джерел підтримки, об'єму і характеру соціальних контактів у досліджуваних з різним ступенем соціальної адаптації.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Для визначення особливостей емоційної та інструментальної підтримки, соціальної інтеграції використовувався опитувальник соціальної підтримки F-SOZU-22 (G. Sommer і T. Fydrich) в адаптації А. Б. Холмогорової та співавторів; для виявлення наявних джерел підтримки, об'єму і характеру соціальних контактів, а також верифікації даних опитувальника соціальної підтримки відносно рівня емоційної та інструментальної підтримки використовувався: «Інтегративний опитувальник соціальної мережі», розроблений Т. В. Довженко.

Відповідний рівень соціальної підтримки можливий за наявності таких передумов: по-перше, збереження локальної неформальної мережі комунікації – позитивних взаємозв'язків з безпосереднім оточенням; по-друге, нормальне функціонування організаційної структури, що формує певний професійний адаптаційний потенціал, необхідний в різних негативних ситуаціях, а також сформованість в суспільній свідомості адекватних уявлень про можливості і умови отримання допомоги. В нинішньому українському соціумі з названих передумов можна гіпотетично припустити існування тільки першої – повсюдна наявність в мікросоціальному середовищі неформальної комунікаційної мережі. Інша передумова – нормальне функціонування відповідної організаційно-професійної структури – потребує розробки та психологічного обґрунтування.

Дані самозвіту про соціальну підтримку говорять про істотне зниження її загального рівня у досліджуваних з частковою соціальною адаптацією. Вони одержують значущо менше емоційної підтримки в порівнянні із соціально адаптованими, тобто наявним є дефіцит позитивного відчуття близькості, довір'я і спільності. У них також знижена підтримка у формі соціальної інтеграції – включеності в певну мережу соціальних взаємодій, в рамках яких відзначається збіг цінностей і уявлень про життя, а також спільність інтересів і захоплень.

Встановлено, що групи, які вивчаються, практично не розрізняються по показнику «інструментальна підтримка» і «задоволеність соціальною підтримкою». При цьому у досліджуваних з частковою соціальною адаптацією порушені глибокі і довірчі зв'язки з іншими людьми, які характеризують високий рівень емоційної підтримки: показники «емоційної підтримки» і «соціальної інтеграції» (відчуття спільності з іншими людьми) істотно нижче у частково адаптованих, порівняно з соціально адаптованими. Високий показник інструментальної підтримки можна пояснити характером проблем, в якому переважають соматичні симптоми у колишніх учасників бойових дій і досліджуваних, які знаходяться у стадії ремісії від алкогольної залежності, що вимушує оточуючих надавати допомогу і, таким чином, полегшує її отримання. Можна припустити, що високий рівень інструментальної підтримки служить непрямим

підкріпленням соматичної картини хвороби через її умовну вигідність. Цікаво, що досліджувані мало усвідомлюють дефіцит емоційної підтримки як проблему – їх показник задоволеності соціальною підтримкою не відрізняється від такого у соціально адаптованих досліджуваних. Це може служити непрямим підтвердженням особливого складу когнітивно-афективної сфери, що одержала назву «операторного мислення» (Nemiah, Sifneos). Операторне мислення виражається в переважній фіксації на зовнішніх, матеріальних аспектах життя, до яких і відноситься інструментальна підтримка. Внутрішнє ж емоційне життя при такому складі мислення не береться до уваги і ігнорується, тому дефіцит емоційної підтримки може не усвідомлюватися.

Результати вимірювання соціальної підтримки у досліджуваних з тотальним та деструктивним ступенем соціальної дезадаптації свідчать про значущі відмінності по всіх параметрах соціальної підтримки в порівнянні із соціально адаптованими досліджуваними. У них знижений рівень емоційної і інструментальної підтримки, вони вважають себе менш інтегрованим в суспільство, ніж соціально адаптовані. Рівень задоволеності соціальною підтримкою свідчить про те, що вони не страждають від її дефіциту. При порівнянні результатів обстеження цих груп між собою були виявлені значущі статистичні відмінності – у досліджуваних з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації значущо нижче загальний показник соціальної підтримки, а також показник задоволеності соціальною підтримкою. Оскільки в сімейній системі цих досліджуваних ми знайшли більше дисфункцій логічно припустити, що їх відносини з людьми порушені більше, ніж у досліджуваних з тотальним ступенем соціальної дезадаптації. Результати дослідження рівня соціальної підтримки у досліджуваних обох груп підтверджують це припущення.

Показники опитувальника сприйманої соціальної підтримки верифікувалися і доповнювалися даними інтегративного опитувальника соціальної мережі, який дає більш достовірну інформацію щодо об'єму реально одержуваної соціальної підтримки, оскільки спрямований на виявлення числа конкретних людей в мережі і характеру взаємостосунків з ними.

Існують значущі відмінності досліджуваними з частковою соціальною адаптацією і соціально адаптованими досліджуваними за розміром соціальної мережі. Крім того, є тенденція до обмеження числа людей, з якими частково адаптовані знаходяться в близьких відносинах, що виражене в такому показнику як ядро соціальної мережі.

Не виявлено відмінностей в показниках середньої частоти інструментальної і емоційної підтримки у досліджуваних з частковою соціальною адаптацією і соціально адаптованими досліджуваними, які тестуються питанням: "Як часто близька вам людина надає відповідну допомогу?" Відповіді: "ніколи", "іноді", "часто" "дуже часто" розподілені приблизно однаково у досліджуваних з частковою соціальною адаптацією і соціально адаптованими досліджуваними. Проте, рівень емоційної підтримки, який вимірюється числом людей, що надають її, у досліджуваних з частковою соціальною адаптацією нижче на рівні тенденції, тобто в соціальній мережі цих досліджуваних менше людей, з якими вони діляться своїми переживаннями з метою обговорити, відчути розуміння і тепло. В той же час середнє число людей, що є джерелом інструментальної підтримки, в групі осіб з частковою соціальною адаптацією значущо не відрізняється від групи норми.

При спілкуванні з людьми зі своєї соціальної мережі досліджувані з частковою соціальною адаптацією відрізняються по середній частоті контактів з родичами від соціально адаптованих досліджуваних на рівні тенденції до статистичної значущості, тобто вони рідше вступають в контакт з своїми родичами, ніж соціально адаптовані.

Середнє число контактів з іншими людьми (не родичами) у них не відрізняється від норми. Абсолютне число контактів у них також менше через звужену соціальну мережу.

Інтегративний опитувальник соціальної мережі дозволив не просто оцінити сприйманий рівень підтримки на підставі самозвітів досліджуваних, але виявити конкретних осіб, з якими вони зв'язані і від яких можуть одержувати емоційну і інструментальну підтримку, тобто дещо більш об'єктивно представити одержуваний ними об'єм підтримки від найближчого оточення. В цьому опитувальнику їм пропонується назвати і перерахувати імена конкретних людей, з якими вони зв'язані, і розказати, в яких відносинах з цими людьми вони знаходяться (наскільки ці відносини довірчі, як висока частота контактів і т.ін.). На підставі питань виділяється «ядро мережі» - люди, що представляють основне джерело різних видів підтримки.

Виявлено значущі відмінності за розміром соціальної мережі і числом людей, що входять в ядро мережі у досліджуваних з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації. Такі досліджувані одержують менше інструментальної підтримки, яка в опитувальнику соціальної мережі вимірюється числом людей, від яких досліджувані одержують інструментальну підтримку. Суттєво знижена частота їх контактів з родичами в порівнянні із соціально адаптованими досліджуваними.

У досліджуваних з тотальним ступенем соціальної дезадаптації знижені на рівні тенденції розмір і ядро соціальної мережі. У них є також тенденція до обмеження довірчих зв'язків з іншими людьми. Їм складніше, ніж соціально адаптованим надавати іншим людям емоційну і інструментальну підтримку, що видно з показника симетричності контактів.

Дані опитувальника соціальної мережі в цілому узгоджуються з даними опитувальника соціальної підтримки.

Всі показники шкал опитувальника соціальної підтримки відрізняються у досліджуваних з тотальним та деструктивним ступенем соціальної дезадаптації від показників соціально адаптованих досліджуваних на високому рівні значущості. Наявний дефіцит соціальних контактів, інструментальної та емоційної підтримки, довірчих зв'язків з іншими людьми, їм не вистачає відчуття приналежності до якої-небудь референтної групи. У досліджуваних з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації значуще нижче значення загального показника сприйманої соціальної підтримки, а також показника соціальної інтеграції.

Аналіз результатів вивчення соціальної підтримки у соціально дезадапованих досліджуваних свідчить про значущі відмінності по всіх параметрах соціальної підтримки в порівнянні з групою соціально адаптованих осіб. У них знижений рівень емоційної та інструментальної підтримки, ступінь соціальної інтеграції в суспільство, ніж соціально адаптовані ($\varphi=2,23$; $p\leq 0,01$). Так, у досліджуваних з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації значуще нижче загальний показник соціальної підтримки ($71,5\pm 4,2$ бала), а також показник ($4,4\pm 2,2$ бала) задоволеності соціальною підтримкою ($p\leq 0,05$). Виявлені значущі відмінності за розміром соціальної мережі і кількістю осіб, що входять в ядро мережі у досліджуваних з тотальним та деструктивним ступенем соціальної дезадаптації ($p\leq 0,01$). Значуще нижче частота їх контактів з родичами в порівнянні з соціально адаптованими і частково адаптованими досліджуваними ($\varphi=2,69$; $p\leq 0,001$). Крім того, у соціально дезадапованих досліджуваних є тенденція до обмеження довірчих зв'язків з іншими людьми. Їм складніше, ніж соціально адаптованим надавати оточуючим емоційну та інструментальну підтримку, про що свідчить аналіз симетричності контактів ($p\leq 0,01$). Дані інтегративного опитувальника соціальної мережі корелюють з даними опитувальника соціальної підтримки ($r=0,81$; $p\leq 0,05$).

Висновки. Дослідження інтерперсональних складових адаптаційного потенціалу соціально адаптованих та соціально дезадаптованих досліджуваних за допомогою опитувальника соціальної мережі виявило значуще зниження всіх видів сприйнятої соціальної підтримки, причому загальний показник соціальної підтримки і показник соціальної інтеграції в групі осіб з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації з іншими групами досліджуваних. За даними опитувальника соціальної мережі в обох групах (з тотальним та деструктивним ступенем соціальної дезадаптації) має місце звуження соціальних зв'язків - значуще менше число людей в соціальній мережі і її ядрі (основному джерелі емоційної підтримки) в порівнянні із соціально адаптованими. У досліджуваних з тотальним ступенем соціальної дезадаптації за допомогою опитувальника соціальної мережі виявлені також значущі відмінності від соціально адаптованих досліджуваних по числу людей, що надають інструментальну підтримку і частота контактів з родичами. У осіб з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації знижено число довірчих зв'язків і симетричність у взаємостосунках з іншими в плані надання інструментальної і емоційної підтримки. Вони її і не одержують, і не надають. Дослідження показало, що соціальна дезадаптація осіб зрілого віку завжди супроводжується проблемами мікросоціальної взаємодії в сімейній сфері і, як правило, в професійному колективі. Виявилися такі особливості міжособистісної взаємодії, як низький рівень емпатії, недостатність навичок спілкування, комунікативна пасивність. Наявне звуження соціальних зв'язків – значуще менше число людей в соціальній мережі та її ядрі (основному джерелі емоційної підтримки) в порівнянні із соціально адаптованими особами. Виявлені значущі відмінності по кількості осіб, що надають інструментальну підтримку і частота контактів з родичами. Знижено число довірчих зв'язків і симетричність у взаємостосунках з іншими в плані надання інструментальної та емоційної підтримки.

Література

1. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – СПб. : Евразия, 2000. – 320 с.
2. Бохонкова Ю. О. Историко-психологичный анализ подходов до вивчення стратегій поведінки особистості в науковій літературі / Ю. О. Бохонкова // Актуальні проблеми психології: Етнічна психологія. Історична психологія. Психолінгвістика / за ред. С. Д. Максименка, М.-Л. А. Чепи. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2010. – Т. IX, ч. 5. – С. 118–123.
3. Конопкин О. А. Психическая саморегуляция произвольной активности человека (структурно-функциональный аспект) / О. А. Конопкин // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 5–12.
4. Лисичкин В. А. Теория и практика прогностики. Методологические аспекты / Лисичкин В. А. – М. : Наука, 1972. – 224 с.
5. Павелків Р. В. Загальна психологія : підручник / Павелків Р. В. – К. : Кондор, 2009. – 576 с.
6. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории / Парыгин Б. Д. – М. : Политиздат, 1971. – 165 с.
7. Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис : [монографія] / під ред. Р. В. Павелківа, Н. В. Корчакової. – Рівне : Волинські обереги, 2009. – 368 с.
8. Франкл В. Человек в поисках смысла / Франкл В. – М. : Прогресс, 1990. – 366 с.

9. Шелепин Ю. Е. Восприятие и механизмы принятия решений / Ю. Е. Шелепин, В. А. Фокин, А. К. Хараузов, О. А. Вахрамеева, Н. Фореман, В. Н. Чихман // Экспериментальная психология в России: традиции и перспективы. – М. : Ин-т психол. РАН, 2010. – С. 327–331.

10. Björkman Mats Predictive behavior : Some aspects based on an ecological orientation // Scandinavian Journal of Psychology. – 2008. – Vol. 7. – P 43–57.

11. Ekehammar B. Interactionism in personality from a historical perspective / B. Ekehammar // Psychol. Bull. – 1974. – Vol. 81, № 12. – P. 1026–1048.

12. Thomas W. The Polish peasant in Europe and America / W. Thomas, F. Znaniecki. – N. Y. : Dover, 1958. – Vol. 1–2. – P. 35–149.

Транслітерація

1. Bandura A. Teoriya social'nogo naucheniya / Bandura A. – SPb. : Evraziya, 2000. – 320 s.

2. Bohonkova YU. O. Istoriko-psihologichnij analiz pidhodiv do vivchennya strategij povedinki osobistosti v naukovij literaturi / YU. O. Bohonkova // Aktual'ni problemi psihologii: Etnichna psihologiya. Istorichna psihologiya. Psiholingvistika / za red. S. D. Maksimenka, M.-L. A. СНepi. – Nizhin : Vid-vo NDU im. M. Gogolya, 2010. – Т. ІН, ch. 5. – S. 118–123.

3. Konopkin O. A. Psihicheskaya samoregulyaciya proizvol'noj aktivnosti cheloveka (strukturno-funkcional'nyj aspekt) / O. A. Konopkin // Voprosy psihologii. – 1995. – № 1. – S. 5–12.

4. Lisichkin V. A. Teoriya i praktika prognostiki. Metodologicheskie aspekty / Lisichkin V. A. – M. : Nauka, 1972. – 224 s.

5. Pavelkiv R. V. Zagal'na psihologiya : pidruchnik / Pavelkiv R. V. – K. : Kondor, 2009. – 576 s.

6. Parygin B. D. Osnovy social'no-psihologicheskoy teorii / Parygin B. D. – M. : Politizdat, 1971. – 165 s.

7. Fenomenologiya moral'nogo rozvitku osobistosti: determinaciya, mekhanizmi, genezis : [monografiya] / pid red. R. V. Pavelkiva, N. V. Korchakovoï. – Rivne : Volins'ki oberegi, 2009. – 368 s.

8. Frankl V. СHеловек в поисках смысла / Frankl V. – М. : Progress, 1990. – 366 s.

9. SHelepin YU. E. Vospriyatie i mekhanizmy prinyatiya reshenij / YU. E. SHelepin, V. A. Fokin, A. K. Harauzov, O. A. Vahrameeva, N. Foreman, V. N. СHihman // EHKsperimental'naya psihologiya v Rossii: tradicii i perspektivy. – М. : In-t psihol. RAN, 2010. – С. 327–331.

10. Björkman Mats Predictive behavior : Some aspects based on an ecological orientation // Scandinavian Journal of Psychology. – 2008. – Vol. 7. – P 43–57.

11. Ekehammar B. Interactionism in personality from a historical perspective / B. Ekehammar // Psychol. Bull. – 1974. – Vol. 81, № 12. – P. 1026–1048.

12. Thomas W. The Polish peasant in Europe and America / W. Thomas, F. Znaniecki. – N. Y. : Dover, 1958. – Vol. 1–2. – R. 35–149.

ZAVATSKYI V. YU.

THE INFLUENCE OF SOCIAL PERSONALITY SUPPORT FOR ITS ACCURACY TO ANTICIPATION

The article presents the results of the analysis of the peculiarities of the influence of social support of the individual on its ability to anticipate Established significant reduction of

basic types of anticipation and social support for all groups studied. The total rate of social support and social integration index lower in the group of persons with destructive social adaptation level compared to the other groups studied.

Key words: *personality, anticipation, social support, social integration, social support.*

Завацький Вадим Юрійович – кандидат психологічних наук, докторант кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк.

УДК 159.92

Каширіна Є.В., Бровендер О.О., Побокіна Г.М.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

У статті розглянуто соціально-психологічну структуру професійної діяльності фахівців соціономічного профілю. Наголошується, що особливі уваги заслуговують соціономічні професії, які передбачають постійну взаємодію та безпосереднє спілкування в процесі професійної діяльності, а до представників цих професій висуваються підвищені вимоги, оскільки об'єктом їх праці є інші люди. Сучасне суспільство вимагає від такого фахівця не тільки великого обсягу професійних знань, а й ряду якостей зрілої особистості, як-то: готовність до зміни і розвитку, прийняття самостійних рішень, співвіднесення своїх життєвих сенсів зі смислами суспільства та загальнолюдськими цінностями.

Ключові слова: *професійна діяльність, соціономічні професії, професійні деформації, редукція професійних обов'язків, соціальна підтримка, соціальна інтеграція.*

Постановка проблеми. Вивчення структури професійної діяльності в сучасній науці посідає чільне місце в ряді наукових напрямків психології. Як відомо, у психології зв'язок особистості з виробленою нею діяльністю широко досліджувався та знайшов вираження у структурованому діяльнісному підході, згідно якому між суб'єктом та його діяльністю відбувається взаємовплив [1].

Діяльність можна класифікувати за різними ознаками. Головною з них є якісна своєрідність діяльності. За цією ознакою виокремлюють різні види діяльності, зокрема професійну. Іншим критерієм є зовнішній, матеріальний, або внутрішній, теоретичний характер діяльності – це різні форми діяльності. Зовнішні та внутрішні форми діяльності взаємопов'язані й переходять одна в одну в процесах інтеріоризації та екстеріоризації. При цьому дія одного виду чи типу може входити як утворюючий елемент у діяльність іншого типу чи виду; теоретична дія може входити до складу практичної дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи проблему діяльності та психіки, Б. Ломов визначає, що будь-яка діяльність має зовнішню й внутрішню складові й вони пов'язані між собою неперервно. Розподіл діяльності на зовнішню і внутрішню – це не природний розподіл. Будь-яка зовнішня дія опосередковується процесами, які відбуваються всередині суб'єкта, а внутрішній процес так чи інакше проявляється ззовні. Завдання психології полягає не в тому, щоб їх спочатку розділити, а потім шукати як вони пов'язані, а в тому, щоб вивчаючи «зовнішній бік» діяльності, розкрити «внутрішній бік», а точніше, зрозуміти реальну роль психічної діяльності [17].

У психології діяльність розглядається як одна з провідних категорій, що є